

ՆԱՐՆՁԱԳՈՅՆ ԳԻՐՔԸ

Տաճկա-Հայաստանի բարենորոգութիւնների մասին.

(Сборникъ дипломатическихъ документовъ. Реформы въ Арменіи 26 ноября 1912 г.—10 мая 1914 года *).

№ 23.

Ֆրանսիայի Ռուսաց Դեսպանը Արտաքին Գործոց Նախարարին հեռագրում է 9/22 մայիսի 1913 թ., թէ Պիշոնը երէկ իրեն յայտնել է՝ որ միանգամայն համամիտ է Նախարարի կարծիքին յանձնարարել Ռուսաստանի, Ֆրանսիայի և Անգլիայի դեսպաններին խմբագրել Փոքր Ասիայում մտցնելիք բարենորոգութիւնների գլխաւոր սկզբունքները:

№ 24.

Ռուսաց Բիթլիսում գտնուած Հիւպատոս Շիրկովը հեռագրում է Կ. Պոլսի Դեսպանին 13/26 մայիսի 1913 թ., որ մեծամեծ նեղութիւններ են կրում ասորիներն և առհասարակ քրիստոնեաները քրդերի կողմից, անհրաժեշտ է համարում խիստ միջոցների դիմէ Ռուսաց կառավարութիւնը, պատժել տայ քրդերի գլխաւորներին, քանի որ Տաճիկ կառավարութիւնը անտարբեր է գտնուում դէպի այդ ամենը:

№ 25, 26.

Ռուսաց Կ. Պոլսի Դեսպանը դիմում է երկու հեռագրերով Արտաքին Գործոց Նախարարին և յայտնում հայերի և ասորիների դէմ եղած Դրոնութիւնների մասին քրդերի կողմից և զգուշացնում, որ զորանով հայկական և քրդական հարցերը կարող են հրապարակ գալ իրենց ամբողջ էութեամբ:

*) Տես «Արարատ» յունիս 1913 թ.

№ 27, 28 և 29.

Այս երեք գոհումներն ենք Արտաքին Գործոց Նախարարը և Պօլսի Դեսպանը և Բիթլիսի Հիւպատոսը փոխանակում են հեռագիրներ քրդերի անհանգիստ դրութեան և բրիտանականների անապահով վիճակի մասին:

№ 30.

Կ. Պօլսի Ռուսաց Դեսպանը հեռագրում է Արտաքին Գործոց Նախարարին և յայտնում՝ որ Տաճիկ կառավարութեան և Հայոց Պատրիարքի մէջ յարաբերութիւնները սուր կերպարանք են ստացել: 1913 թ. մայիսի 18-ին Պատրիարքը Մեծ Վեդրին առանձին թաղրիր է տուել՝ խիստ դժգոհութիւն յայտնելով կառավարութիւնից Հայ ժողովրդի տապնապալից դրութեան առթիւ: Միաժամանակ Դեսպանը յայտնում է՝ որ Տաճկաց պաշտօնական աղբիւրներից ինքը տեղեկացել է՝ որ մի ինչ որ անգլո-դերմանական-տաճկական համաձայնութիւն է կայացել, որով պէտք է Ասիական Տաճկաստանի համար առանձին բարենորոգումներ մշակեն, իսկ Հայաստանի համար առանձին բարենորոգումներ չեն լինի:

№ 31.

Արտաքին Գործոց Նախարարը շտապում է հեռագրել Բերլինի Դեսպանին և զգուշացնել վերոյիշեալ անգլո-դերմանական-տաճկական համաձայնութեան մասին, յանձնարարում է Դեսպանին այդ մասին խօսել Բերլինի դերմանական արտաքին գործոց Նախարարի հետ, և հասկացնել վերջինիս, որ Պետերբուրգում մեծ հետաքրքրութեամբ են հետևում այն անցուդարցին. որ կատարւում է Ռուսաստանի սահմանակից վիլայէթներում, որով և վերջում են մեր սահմանակից ժողովրդեան: Քանիցս Տաճիկ կառավարութեան ուշադրութիւնն են հրաւիրել եղած անկարգութիւնների դէմ: Գործին նպաստելու համար անհրաժեշտ է մտցնել հայկական վիլայէթներում բարենորոգութիւններ: Այս նպատակով և կայսերական կառավարութիւնը մօտիկ՝ ապագայում մտադիր է դիմել բոլոր մեծ պետութիւններին՝ միահամուռ կերպով խորհրդակցելու միջոցներ մշակել վերոյիշեալ նպատակի համար: Գործի նախաձեռնութիւնը, համաձայն Լոնդոնի կարինէտի առաջարկութեան, պահելով Ռուսաց կառավարութեան ձեռքում:

№ 32.

Արտաքին Գործոց նախարարութեան մամուլական Կառավարիչ Ներսիսյանը հետադրում է Փարիզի, Լոնդոնի, Բեռլինի, Վիեննայի և Հռոմի զեապաններին՝ առաջարկելով որ իւրաքանչիւրը համապատասխան տէրութիւնների Կառավարութեան յայտնի հայկական վիլայէթներում մտցնելիք բարենորոգումների անհրաժեշտութեան մասին, առաջարկելով 1895 թ. ծրագիրն ընդունել իրրեւելակէտ, լրացնելով և փոփոխելով նորագոյն պահանջների համաձայն:

№ 33, 34, 35, 36.

Կ. Գոլսի, Ֆրանսիայի և Գերմանիայի Ռուսաց զեապանները պատասխանում են Ռուսաց Արտաքին Գործոց նախարարին՝ որ համաձայնութիւն է կայացել զբաղուել հայկական վիլայէթների բարենորոգութիւններով հիմք ունենալով 1888 թ. միջազգային յանձնաժողովի մշակած վիլայէթների օրէնքը, 1895 թ. ծրագիրը և 1913 թ. վիլայէթների նոր օրէնքը:

№ 37 և 38.

Աւստրո-Ունգարիայի և Գերմանիայի Ռուսաց Դեապանները յայտնում են Արտաքին Գործոց նախարարին՝ որ համապատասխան Կառավարութիւնները համաձայն են զբաղուել հայկական հարցի բարենորոգումներով եթէ միայն այդ բարենորոգումները չփաստեն Օսմանեան Կառավարութեան անձեռնմխելիութեանը և Սուլթանի հեղինակութեան ու պրէստիժին:

№ 39.

Արտաքին Գործոց նախարարը հետադրում է Տաճկաստանի Դեապանին՝ որ վերջինս իրազեկ դարձնի Մեծ Վեզիրին Ռուսաստանի նախաձեռնութեան մասին հայկական բարենորոգումների խնդրի առթիւ՝ յայտնելով նորան անկեղծ ցուակցութիւն, սահմանել լուսազոյն յարաբերութիւններ Տաճկաստանի հետ, հիմնուելով Ռուսաստանի առաջնակարգ շահերի վրայ, որոնց թուին է պատկանում նաև հայկական հարցի օրինաւոր բարեկարգումը:

№ 40, 41, 42.

Գերմանիայի Ռուսաց Դեսպանը հեռագրում է Արտաքին Գործոց Նախարարին, որ Գերմանիայի Ստատս-Սեկրետարը անբաւական է, որ կայսերական կառավարութիւնը վերցնելով իր վրայ բարենորոգումների հարցի նախաձեռնութիւնը՝ նախազգուշացրել է Գերմանիայի ձեռնարկման պատրաստականութիւնը: Նորա կարծիքով հայերը իրենք յաճախ ցոյց են տալիս զայրացուցիչ արարմունք, և թէ հայերը կազմում են բնակչութեան միայն աննշան մեծամասնութիւնը և որ պետութիւնները չպէտք է մոռանան նաև քրդերի շահերը: Միաժամանակ ետգովը նկատել է՝ որ դեսպանների ժողովը Բ. Դրան վերաբերմամբ չէ կարող ունենալ վերջնական դատարանի նշանակութիւն, այլ ընդհակառակը Տաճկաստանին որոշ իրաւունք պիտի տրուի մասնակցելու բարենորոգումներին: Ռուսաց Արտաքին Գործոց Նախարարը Կ. Պօլսի Դեսպանին իրաւունք է տալիս յարմար ժամանակին Բ. Դրան հետ բացատրութիւնների մէջ մտնել վերոյիշեալի առթիւ, միաժամանակ նախազգուշացնելով գերմանական մտադրութիւնների մասին:

№ 43.

Ռուսաց Կ. Պօլսի Դեսպանը Արտաքին Գործոց Նախարարին հեռագրում է՝ որ Երրեակ Դաշնադրութեան ներկայացուցիչները արդէն ստացել են համանման հրահանգներ՝ որով նրանց իրաւունք է տրուում յարաբերութիւնների մէջ մտնել իրենց ընկերների հետ պայմանով՝ 1) չխախտել Սուլթանի վեհապետական իրաւունքները, 2) բարենորոգումների քննութեանը պէտք է մասնակցի նաև Տաճկաստանի ներկայացուցիչը:

№ 44.

Արտաքին Գործոց Նախարարը հեռագրում է Ֆրանսիայի, Անգլիայի, Գերմանիայի, Աւստրո-Գերմանիայի, Իտալիայի և Տաճկաստանի իրենց Ռուսական դեսպաններին՝ որ ինքը հրաւիրել է Գերմանական Դեսպանի ուղադրութիւնը այն հանգամանքի վրայ, որ վերին աստիճանի անցանկալի է թոյլատրել տաճկական ներկայացուցչին մասնակցելու բարենորոգումների ժողովներին, քանի որ նորա ներկայութիւնը կը ձգձգի գործը՝ մինչդեռ անհրաժեշտ է շուտափոյթ վերջացնել և երկրորդ հայերի մէջ առաջ

կըզայ հիասթափութիւն քարենորոգումների ինդրում, եթէ տան-
կական ներկայացուցիչն եւ մասնակցի:

№ 45.

Իտալիայի Դեսպանն Արտաքին Գործոց Նախարարին հե-
ռագրում է՝ որ Իտալիան կըմասնակցի հայկական քարենորոգում-
ների հարցի խորհրդակցութեանը, եթէ տանկական պատգամաւոր-
ներին էլ թոյլատրուի մասնակցել և եթէ այդ քարենորոգումները
չեն խախտիլ Ասիական Տանկաստանի տերրիտորիալ ամրոցշու-
թիւնը:

№ 46.

Կ. Պօլսի Դեսպանը Արտաքին Գործոց Նախարարին հեռա-
գրում է՝ որ Մեծ Վէզիրը մտերմական ձևով իրեն հաղորդել է՝
թէ արդեօք աւելի զգուշաւոր չի լինի՝ չյարուցել հայկական
հարցի քննութիւնը միջազգային ժողովում, այլ ընդհակառակը
հնարաւորութիւն տալ Բ. Դրան անկախօրէն իրազործել իր մշա-
կած քարենորոգումների ծրագիրը: Իսկ Դեսպանը Մեծ Վէզիրին
յիշեցնում է այն մի շարք խոտվութիւնների և ոճիրների մասին՝
որ եղել է Հայաստանում և որ հետզհետէ գրութիւնը աւելի բար-
դանում է և վտանգ սպառնում Տանկաստանին:

№ 47.

Կ. Պօլսի Դեսպանը հեռագրում է Արտաքին Գործոց Նախա-
րարին՝ որ Կ. Պօլս ժամանած գերմանական արևելագէտ դոք-
տոր Լէպսիուսը այցելել է Հայոց Պատրիարքին և հաւաստիացրել
նորան՝ որ գերմանական ղեկավար շրջաններում վերին աստիճա-
նի լաւ են տրամադրուած դէպի հայերը: Լէպսիուսը հանապար-
հորդութիւն է կատարելու Հայաստանում:

№ 48.

Կ. Պօլսի Դեսպանը հեռագրում է Արտաքին Գործոց Նախա-
րարին, որ ինքը յանձնարարել է Դեսպանատան Առաջին Դրոգա-
մանին՝ մշակելու քարենորոգումների նախնական ծրագիր Հայաս-
տանի համար,՝ ղեկավարուելով 1880 և 1895 թ. ծրագիրներով:
Մանդէլ շտամի ծրագիրը քննութեան է առնուել Երրեակ Համա-
ձայնութեան Դեսպանների կողմից և ընդունուել է շնչին փոփո-

խութիւններով: Խիստ ցանկալի է համարում Դեպքանը՝ որ Երրեակ Դաշնադրութեան զեապանների հրահանգներն աջակէս փոփոխութիւն՝ որ տաճիկներին թոյլ չտրուի մասնակցելու վեց զեապանների նախնական ծրագրի մշակմանը:

№ 49.

Դերմանիայի Առաջաց Դեպքանն Արտաքին Գործոց Նախարարին հետադրում է՝ որ Առաջու Սեկրետար Քան Եագովը իրեն գրում է 30 մայիսի, որով անհրաժեշտ է գտնում հայկական վիլայէթների բարենորոգումների և նրանց իրադործման հարցի քննադատութեան ժամանակ խուսափել այն ամեն ինչից, որ կարող է հակասել ինչպէս Սուլթանի վեհապետական իրաւունքին, նոյնպէս և Տաճկաց կառավարութեան հոգային ամբողջութեան:

№ 50.

Կ. Պոլսի Դեպքանն Արտաքին Գործոց Նախարարին գրում է նամակ 8 յունիսի 1913 թ., որով ուղարկում է Հայաստանի բարենորոգումների ծրագրի նախագիծը, որ մշակել է Դեպքանաւան Առաջին Դրոգոման Ս. Մանդէլլտամը: Այդ աշխատութեան որովհէտ հիմք ծառայել են 1895 թ. երեք զեապանների յիշատակագիրը և ծրագիրը, 1895 թ. 20 հոկտ. Սուլթանի հրովարտակը: 1880 թ. Եւրոպական Յանձնաժողովի օրինագիծը և Լիբանանի արձանագրութիւնն ու կանոնադրութիւնը:

Պ. Մանդէլլտամը ծրագրի նախագիծը ներկայացրեց նախապատրաստական յանձնաժողովին, բաղկացած Երրեակ Համաձայնութեան զեապանաւանների ներկայացուցիչներից: Դրանից յետոյ նախագիծը քննուեց Երրեակ Համաձայնութեան պետութիւնների զեապանների կողմից: Ընդունուեց նախագիծն ընչին փոփոխութիւններով:

